e-ISSN 3060-5059
DOI: 10.67227

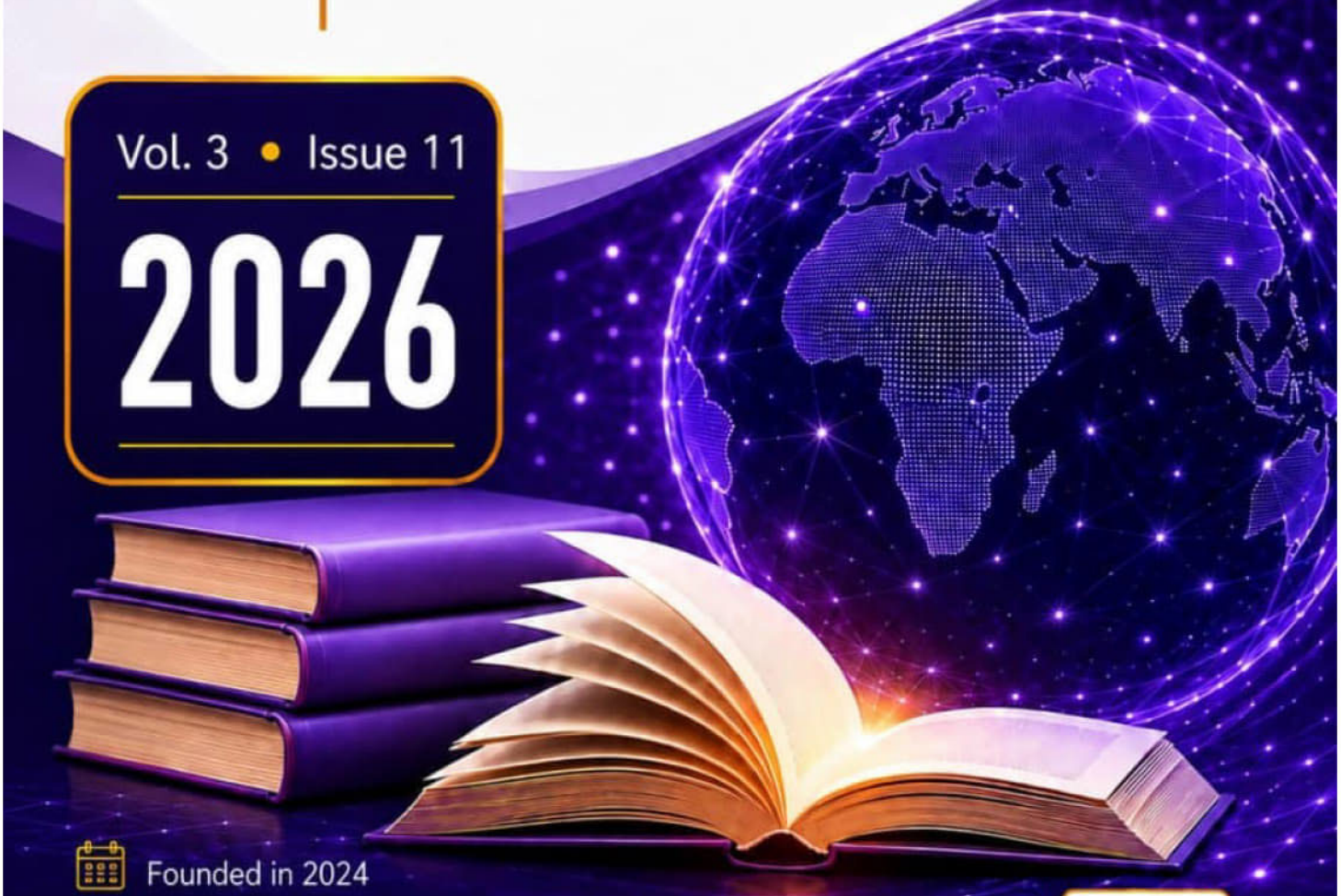
IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 11

2026

Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper https://doi.org/10.67227/76z5r920

KO‘RISHIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALARNI INKLYUZIV TA’LIMGA JALB ETISHNING YUTUQ VA KAMCHILIKLARI (O‘ZBEKISTON SHAROITIDA)

Saxatova Nafisa Miryunus qiz
Nizomiy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti, tayanch doktorant.
e-mail: nafisasaxatova2@gmail.com **ORCID**: https://orcid.org/0009-0003-5600-7076

Annotatsiya.
Mazkur maqolada O‘zbekiston sharoitida ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’limga jalb etishning pedagogik, ijtimoiy va tashkiliy jihatlari tahlil qilinadi. Inklyuziv ta’limning bolalar uchun teng ta’lim olish imkoniyatlarini yaratish, ularning ijtimoiylashuvi, mustaqil faoliyat ko‘nikmalari, kommunikativ qobiliyatlari va shaxsiy salohiyatini rivojlantirishdagi ahamiyati ochib beriladi. Shu bilan birga, umumta’lim maktablarining moddiy-texnik bazasi, maxsus pedagogik kadrlar bilan ta’minlanganligi, o‘quv materiallarining moslashtirilishi, raqamli va yordamchi texnologiyalardan foydalanish hamda o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi bilan bog‘liq muammolar ko‘rib chiqiladi. Ko‘rish imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning individual ta’lim ehtiyojlarini hisobga olish, ta’lim muhitini moslashtirish, maxsus pedagogik yordamni tashkil etish va oila bilan hamkorlikni mustahkamlash yuzasidan takliflar ilgari suriladi. Maqolada inklyuziv ta’lim samaradorligi bolani umumiy ta’lim muhitiga jalb qilish bilangina emas, balki uning mazkur muhitda faol, xavfsiz va sifatli ta’lim olishini ta’minlash bilan belgilanishi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, tiflopedagogika, maxsus pedagogik yordam, moslashtirilgan ta’lim muhiti, Brayl yozuvi, yordamchi texnologiyalar, ijtimoiylashuv, individual yondashuv.

ДОСТИЖЕНИЯ И НЕДОСТАТКИ ВОВЛЕЧЕНИЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ ЗРЕНИЯ В ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ (В УСЛОВИЯХ УЗБЕКИСТАНА)

Сахатова Нафиса Мирюнус кизи
Национальный педагогический университет Узбекистана имени Низами,
докторант PhD.

Аннотация.
В данной статье анализируются педагогические, социальные и организационные аспекты вовлечения детей с нарушениями зрения в инклюзивное образование в условиях Узбекистана. Раскрывается значение инклюзивного образования в обеспечении равных возможностей получения образования, развитии социализации детей, навыков самостоятельной деятельности, коммуникативных способностей и личностного потенциала. Наряду с этим рассматриваются проблемы, связанные с материально-технической базой общеобразовательных школ, обеспеченностью специальными педагогическими кадрами, адаптацией учебных материалов, использованием цифровых и вспомогательных технологий, а также профессиональной подготовкой учителей. Выдвигаются предложения по учёту индивидуальных образовательных потребностей учащихся с нарушениями зрения, адаптации образовательной среды, организации специальной педагогической помощи и укреплению сотрудничества с семьёй. В статье обосновывается, что эффективность инклюзивного образования определяется не только включением ребёнка в общеобразовательную среду, но и обеспечением условий для его активного, безопасного и качественного обучения в данной среде.

Ключевые слова: инклюзивное образование, тифлопедагогика, специальная педагогическая помощь, адаптированная образовательная среда, шрифт Брайля, вспомогательные технологии, социализация, индивидуальный подход.

ACHIEVEMENTS AND SHORTCOMINGS IN INTEGRATING CHILDREN WITH VISUAL IMPAIRMENTS INTO INCLUSIVE EDUCATION (IN THE CONTEXT OF UZBEKISTAN)

Saxatova Nafisa Miryunus qiz
National Pedagogical University of Uzbekistan named after Nizami, PhD Doctoral Student.

Abstract.
This article analyzes the pedagogical, social, and organizational aspects of including children with visual impairments in inclusive education in the context of Uzbekistan. It highlights the importance of inclusive education in ensuring equal

ISSN 3060-5059 (Online)

educational opportunities for children and developing their socialization, independent activity skills, communication abilities, and personal potential. At the same time, the article examines challenges related to the material and technical resources of general education schools, the availability of specialized teaching staff, the adaptation of educational materials, the use of digital and assistive technologies, and teachers' professional training. Recommendations are proposed for addressing the individual educational needs of students with visual impairments, adapting the learning environment, organizing specialized pedagogical support, and strengthening cooperation with families. The article substantiates that the effectiveness of inclusive education is determined not merely by integrating a child into a mainstream educational environment but also by ensuring active participation, safety, and access to quality education within that environment.

Keywords: inclusive education, typhlopedagogy, specialized pedagogical support, adapted learning environment, Braille, assistive technologies, socialization, individualized approach.

Kirish. Ta'lim tizimining insonparvarlik tamoyillari asosida rivojlanishi har bir bolaning individual imkoniyatlari va ta'lim ehtiyojlarini hisobga olishni talab etadi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda bolaning jismoniy yoki sensor xususiyatlaridan qat'i nazar, uning sifatli ta'lim olish, bilim va ko'nikmalarni egallash, tengdoshlari bilan muloqot qilish hamda jamiyat hayotida faol ishtirok etish huquqini ta'minlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, inklyuziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni umumiy ta'lim jarayoniga jalb etish, ularning individual xususiyatlariga mos sharoitlarni yaratish va ta'limdagi to'siqlarni kamaytirishga qaratilgan muhim pedagogik hamda ijtimoiy yondashuv sifatida namoyon bo'ladi.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etish masalasi alohida ahamiyatga ega. Chunki ko'rish analizatori orqali olinadigan axborotning cheklanishi bolaning atrof-muhitni idrok etishi, fazoda mo'ljal olishi, o'qish va yozish ko'nikmalarini egallashi, ko'rgazmali materiallardan foydalanishi hamda ayrim o'quv topshiriqlarini bajarishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Biroq bu holat bolaning bilim olish qobiliyati yoki intellektual salohiyati pastligini anglatmaydi. Ko'rish imkoniyati cheklangan o'quvchining ta'limdagi muvaffaqiyati ko'p jihatdan ta'lim materiallarining qanday shaklda taqdim etilishi, pedagogik yordamning to'g'ri tashkil qilinishi, maktab muhitining qulayligi va bolaning individual ehtiyojlariga qay darajada e'tibor berilishiga bog'liq.

O'zbekiston sharoitida mazkur masala ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun teng imkoniyatlarni kengaytirish va umumta'lim maktablarida inklyuziv muhitni rivojlantirish jarayonlari bilan uzviy bog'liq. Mamlakatda inklyuziv ta'limni rivojlantirishga doir huquqiy va tashkiliy asoslarning shakllanishi ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarning umumta'lim muassasalarida tahsil olishi uchun muayyan imkoniyatlarni yaratmoqda. Shu bilan birga, tegishli huquqiy normalarning amaliyotga joriy etilishi, maktablarning moddiy-texnik imkoniyatlari, pedagoglarning maxsus tayyorgarligi va o'quv-uslubiy ta'minot bilan bog'liq masalalar yanada chuqur tahlilni talab etadi.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etish faqat ularni umumta'lim maktabiga qabul qilish bilan cheklanmaydi. Ushbu jarayon bolaning o'quv faoliyatida mustaqil ishtirok etishi, ta'lim mazmunini o'zlashtirishi, tengdoshlari bilan teng huquqli munosabatlar o'rnatishi va o'z imkoniyatlarini namoyon qilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni ham qamrab oladi. Demak, inklyuziv ta'limning haqiqiy samaradorligi ta'lim muassasasining bolani qabul qilishga tayyorligi, pedagogik yondashuvlarning moslashuvchanligi va zarur yordam vositalarining mavjudligi bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Inklyuziv ta'limni tashkil etish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish va ularning ijtimoiy hayotdagi ishtirokini ta'minlash masalalari xalqaro ilmiy-metodik adabiyotlarda muhim o'rin tutadi. Mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlarda inklyuziv ta'lim faqat alohida ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasasiga qabul qilish bilan cheklanmasligi, balki ta'lim muhitini, pedagogik yondashuvlarni va o'quv jarayonini ularning individual imkoniyatlariga muvofiq tashkil etishni ham qamrab olishi ta'kidlanadi. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan inklyuziv ta'lim bo'yicha tavsiyalarda ta'limdagi tenglik, o'quvchilarning ishtiroki, o'quv dasturlarining moslashuvchanligi hamda pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi inklyuziv tizimning muhim tarkibiy qismlari sifatida qaraladi [1, 8–11-b.]. Ushbu yondashuv ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'lim jarayonida ishtirok etishi uchun faqat maktabga qabul qilinish emas, balki o'quv materiallaridan foydalanish, topshiriqlarni bajarish va sinfdoshlari bilan hamkorlik qilish imkoniyatlarini yaratish zarurligini ko'rsatadi.

T. Booth va M. Ainscowning inklyuziv maktabni rivojlantirishga bag'ishlangan metodik ishlanmasida ta'lim muassasasida inklyuzivlikni shakllantirish maktab madaniyati, siyosati va kundalik pedagogik amaliyotini o'zaro muvofiqlashtirish bilan bog'liq holda yoritiladi. Mualliflar o'quvchilarning ta'lim olishi va maktab hayotida ishtirok etishiga to'sqinlik qiladigan omillarni aniqlash, mavjud resurslardan samarali foydalanish hamda barcha o'quvchilar uchun qulay sharoit yaratish masalalariga e'tibor qaratadilar [2, 8–13-b.]. Mazkur qarashlar ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etishda maktab jamoasining munosabati, o'quvchilarning o'zaro muloqoti, ta'lim resurslarining mavjudligi va pedagogik yordamning izchilligini birgalikda tahlil qilish zarurligini asoslaydi.

O'zbekistonda ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitish va inklyuziv ta'lim sharoitlarini rivojlantirish masalalari mahalliy mualliflarning ilmiy-uslubiy ishlarida ham yoritilgan. D. Kenjayevaning ko'rishida nuqsoni bo'lgan

ISSN 3060-5059 (Online)

bolalarga bag‘ishlangan maqolasida inklyuziv ta’limning ahamiyati, maxsus ta’lim metodlari, texnologik vositalar va moslashtirilgan o‘quv muhitining imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Muallif O‘zbekistonda ushbu yo‘nalishni rivojlantirish masalalariga ham e’tibor qaratadi [3, 188–196-b.]. Mazkur ish mavzuning mamlakatimiz sharoitidagi dolzarbligini ochib berishi bilan ahamiyatlidir. Undagi yo‘nalishlar ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar uchun texnik vositalar va moslashtirilgan materiallardan foydalanish masalalarini ta’lim jarayonining muhim sharti sifatida o‘rganish imkonini beradi.

A. Mirzayeva va I. Muxammadjonovaning tadqiqotida ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan olib boriladigan pedagogik ishlarning mazmuni, maqsadi va metodlari tahlil qilingan. Mualliflar bolalarning individual xususiyatlari, psixofiziologik holati, ta’lim-tarbiya jarayonida qo‘llaniladigan metod va vositalar hamda ularni ijtimoiy hayotga moslashtirish masalalarini yoritadilar [4, 1573–1581-b.]. Ushbu yondashuv ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ishlashda yagona metoddan foydalanish bilan cheklanmasdan, bolaning individual ehtiyojlari va mavjud imkoniyatlarini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, maxsus pedagogik yondashuvlarni umumta’lim muhitiga moslashtirish, o‘quv topshiriqlarini qulay shaklda taqdim etish va o‘quvchining mustaqilligini rivojlantirish masalalari alohida ahamiyat kasb etadi.

G. F. Hamidovaning umumta’lim maktablarida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’limni amalga oshirishning ilmiy-uslubiy asoslariga bag‘ishlangan maqolasida inklyuziv ta’limning afzalliklari, pedagogik yondashuvlar va uni amaliyotga tatbiq etish bilan bog‘liq masalalar ko‘rib chiqilgan [5, 387–394-b.]. Mazkur ishning mavzu uchun ahamiyati inklyuziv ta’limni tashkil etishda maktab sharoitlari va pedagogik metodlarni o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqish zarurligi bilan belgilanadi. Biroq ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ehtiyojlari boshqa toifadagi alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarning ehtiyojlari bilan to‘liq bir xil emas. Shu sababli umumiy inklyuziv yondashuvlarni qo‘llashda ko‘rish imkoniyatining darajasi, o‘quv axborotini qabul qilish usuli va zarur yordamchi vositalar ham alohida hisobga olinishi lozim.

Inklyuziv ta’limning huquqiy va tashkiliy asoslarini o‘rganishda xalqaro hujjatlar bilan bir qatorda, O‘zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari ham muhim manba hisoblanadi. UNESCOning inklyuziv ta’lim bo‘yicha siyosiy tavsiyalarida ta’lim tizimida ishtirok etishga to‘sqinlik qiladigan omillarni kamaytirish, o‘quv dasturlarini moslashtirish, pedagoglarni qo‘llab-quvvatlash va ta’lim muassasalarida ijobiy munosabatni shakllantirish zarurligi ta’kidlanadi [1, 18–21-b.]. Ushbu tamoyillar O‘zbekiston sharoitida ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun qulay jismoniy muhit yaratish, darslik va o‘quv materiallarini moslashtirish, yordamchi texnologiyalardan foydalanish hamda o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini kuchaytirish masalalarini tahlil qilishda nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Mazkur maqolada ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’limga jalb etishning afzalliklari va mavjud muammolarini o‘rganishda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. O‘zbekiston Respublikasining inklyuziv ta’limga oid normativ-huquqiy hujjatlari hamda xalqaro ilmiy-metodik manbalar o‘rganildi. Tahlil jarayonida ta’lim muhitini moslashtirish, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi, o‘quv-uslubiy materiallar va yordamchi texnologiyalardan foydalanish, bilimlarni baholash hamda oila bilan hamkorlik masalalariga e’tibor qaratildi. Olingan ma’lumotlar asosida inklyuziv ta’limning imkoniyatlari va uni tashkil etishda e’tiborga olinishi lozim bo‘lgan muammoli jihatlar tizimlashtirildi.

NATIJALAR. Inklyuziv ta’lim barcha o‘quvchilarning individual xususiyatlarini e’tiborga olgan holda, ularning umumiy ta’lim jarayonida ishtirok etishi uchun zarur imkoniyatlarni yaratishga asoslanadi. Bunda o‘quvchilar o‘rtasidagi farqlar ta’lim jarayonidan chetlashtirish uchun sabab sifatida emas, balki pedagogik yondashuvlarni takomillashtirishni talab qiladigan omil sifatida qaraladi. Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun ushbu yondashuv ta’lim mazmuni, o‘qitish metodlari, o‘quv materiallari va baholash usullarini ularning ko‘rish imkoniyatlari hamda individual ehtiyojlariga moslashtirishni nazarda tutadi.

Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ta’lim ehtiyojlari bir xil emas. Ayrim o‘quvchilar yirik shrift, yuqori kontrast, qulay yoritish va optik vositalar yordamida bosma matnlarni o‘qiy olishi mumkin. Boshqa o‘quvchilar esa Brayl yozuvi, audiomateriallar, ekranni o‘qish dasturlari va taktil o‘quv vositalariga ko‘proq ehtiyoj sezadi. Shuningdek, ko‘rish qobiliyatining qoldiq darajasi, yorug‘likka sezgirlik, ko‘rish maydoni, ko‘zning tez charchashi va boshqa individual omillar ham o‘quv faoliyatini tashkil etishda hisobga olinishi lozim.

Shu sababli ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan barcha bolalarga bir xil metodik yondashuvni qo‘llash maqsadga muvofiq emas. Ta’lim jarayonida bolaning mavjud imkoniyatlari, o‘quv materiallarini qabul qilish usuli, mustaqil harakatlanish darajasi va o‘zlashtirish sur’ati o‘rganilishi kerak. Ushbu ma’lumotlar asosida o‘quv materiallarini moslashtirish, zarur texnik vositalarni tanlash va pedagogik yordam hajmini belgilash mumkin.

Inklyuziv ta’limning muhim xususiyati shundaki, unda bolaning ta’limdagi qiyinchiliklari faqat uning individual xususiyatlari bilan izohlanmaydi. Masalan, doskadagi yozuvni o‘qiy olmaslik o‘quvchining bilim olish qobiliyati bilan emas, balki yozuvning juda kichikligi, joylashuvning noqulayligi yoki muqobil axborot shaklining taqdim etilmaganligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Agar o‘qituvchi materialni og‘zaki tushuntirsa, yirik shriftli nusxa yoki elektron matn taqdim etsa, topshiriqni bajarish uchun yetarli vaqt ajratsa, o‘quvchi o‘z bilimini to‘liqroq namoyon qilishi mumkin.

Inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish uchun maktab rahbariyati, fan o‘qituvchilari, maxsus pedagoglar, psixologlar, ota-onalar va tegishli mutaxassislarning vazifalari aniq belgilanishi zarur. Mas’uliyatning taqsimlanishi, maslahat olish imkoniyati va pedagogik yordamning uzluksizligi bolaga ko‘rsatiladigan ko‘mak sifatini oshiradi. Ayniqsa, ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar uchun dars jarayonidagi moslashtirishlar tasodifiy yoki faqat ayrim o‘qituvchilarning tashabbusiga bog‘liq bo‘lib qolmasligi kerak.

Inklyuziv ta’limning yutug‘i — ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning bilim va qobiliyatlarini kengroq namoyon etishiga sharoit yaratishidir. Agar o‘quv topshiriqlari bolaning axborotni qabul qilish usuliga moslashtirilsa, u

ISSN 3060-5059 (Online)

og‘zaki javob, audiomaterial, taktil model, Brayl yozuvi yoki qulay formatdagi elektron hujjat yordamida o‘z bilimini ko‘rsatishi mumkin. Bunda baholashning asosiy maqsadi bolaning ko‘rish imkoniyatini tekshirish emas, balki tegishli fan bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini aniqlashdan iborat bo‘lishi kerak.

Masalan, geografiya darsida xaritadagi belgilarni faqat ko‘rish orqali aniqlash talab etilsa, ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchi o‘z bilimini namoyon qilishda qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Agar relyefli xarita, taktil sxema yoki xarita mazmunini ifodalovchi moslashtirilgan material taqdim etilsa, o‘quvchi geografik tushunchalarni o‘zlashtirish jarayonida faol ishtirok etadi. Xuddi shuningdek, matematika fanida geometrik shakllarning hajmli modellari, relyefli chizmalar va og‘zaki izohlar fazoviy tushunchalarni o‘zlashtirishni qo‘llab-quvvatlashi mumkin.

Inklyuziv ta’lim maktab pedagoglarining kasbiy mahoratini rivojlantirishga ham turtki beradi. Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchi bilan ishlash jarayonida o‘qituvchi axborotni turli shakllarda taqdim etish, dars materiallarini oldindan tayyorlash, og‘zaki tavsiflash, individual topshiriqlarni moslashtirish va o‘quvchilar faoliyatini turli mezonlar asosida baholash zaruratiga duch keladi. Ushbu tajriba pedagogning metodik imkoniyatlarini kengaytirib, boshqa o‘quvchilarning ham ta’lim ehtiyojlariga sezgir munosabatda bo‘lishiga yordam berishi mumkin.

Masalan, darsda faqat doskadagi yozuvga tayanish o‘rniga og‘zaki tushuntirish, elektron materiallar, amaliy mashqlar va muhokama usullaridan foydalanish ko‘plab o‘quvchilar uchun foydali bo‘ladi. Demak, inklyuziv ta’limga moslashtirilgan ayrim metodlar nafaqat ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalar, balki sinfdagi boshqa o‘quvchilar uchun ham ta’lim mazmunini yaxshiroq tushunish imkoniyatini kengaytirishi mumkin.

Bundan tashqari, inklyuziv ta’lim ota-onalarning ta’lim jarayonidagi ishtirokini kuchaytirish imkonini beradi. Oila bolaning o‘quv ehtiyojlari, foydalanadigan vositalari va kundalik faoliyatdagi mustaqilligi haqida muhim ma’lumotlarga ega. Maktab bilan muntazam hamkorlik qilish orqali ota-onalar o‘quv materiallarini moslashtirish, uy vazifalarini bajarish uchun qulay sharoit yaratish va bolaning ta’limdagi rivojlanishini kuzatishda faol qatnashishi mumkin. Bunday hamkorlik oilaning mas’uliyatini maktab zimmasiga yuklash yoki aksincha, barcha vazifalarni ota-onaga topshirish shaklida emas, balki o‘zaro mas’uliyat va aniq vazifalar taqsimoti asosida tashkil etilishi kerak.

Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning umumta’lim muassasasida tahsil olishi jamiyatda nogironlik va individual farqlar haqidagi tasavvurlarni o‘zgartirishga ham xizmat qilishi mumkin. Bolalarning birgalikda ta’lim olishi o‘zaro hurmat, tenglik va hamkorlik qadriyatlarini kundalik maktab hayotida shakllantirish imkonini beradi. Biroq bu ijobiy o‘zgarishlar o‘z-o‘zidan yuzaga kelmaydi. Ular maktab jamoasining munosabati, o‘qituvchilarning pedagogik yondashuvi, ota-onalarning qarashlari va o‘quvchilar o‘rtasidagi muloqotni to‘g‘ri tashkil etishga bog‘liq.

Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’limga jalb etish bir qator pedagogik, tashkiliy, texnik va ijtimoiy muammolar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. O‘zbekiston sharoitida ushbu muammolarni tahlil qilishda barcha maktablar yoki hududlarga bir xil baho berishdan saqlanish lozim. Chunki ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi, mutaxassislar bilan ta’minlanganligi va inklyuziv ta’lim tajribasi turlicha bo‘lishi mumkin. Shunga qaramay, inklyuziv ta’limni rivojlantirishda alohida e’tibor talab qiladigan umumiy muammoli yo‘nalishlarni ajratib ko‘rsatish mumkin.

1-jadval. O‘zbekiston sharoitida ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’limga jalb etishning asosiy muammolari va ularni bartaraf etish yo‘llari

T/r	Muammoli yo‘nalish	Muammoning mazmuni va namoyon bo‘lishi	Bartaraf etish yo‘llari
1	Jismoniy va axborot muhitining moslashtirilishi	Maktab binosi, yo‘laklar, zinapoyalar, sinfxonalar va sanitariya xonalarining o‘quvchi ehtiyojlariga to‘liq mos kelmasligi mustaqil harakatlanish va xavfsizlikni ta’minlashni qiyinlashtirishi mumkin.	Kontrastli va taktil belgilarni o‘rnatish, zinapoya chetlarini ajratish, qulay yoritishni ta’minlash, sinfxonadagi jihozlarning barqaror joylashuvini saqlash.
2	Maxsus pedagogik kadrlarga ehtiyoj	O‘qituvchilarda tiflopedagogik yondashuvlar, Brayl yozuvi, taktil vositalar va o‘quv materiallarini moslashtirish bo‘yicha yetarli bilim va amaliy ko‘nikmalar bo‘lmasligi mumkin.	Pedagoglarning malakasini oshirish, maxsus pedagoglar maslahatini yo‘lga qo‘yish, metodik qo‘llanmalar bilan ta’minlash va tajriba almashishni rivojlantirish.
3	O‘quv-uslubiy materiallarning moslashtirilishi	Darsliklar, jadvallar, diagrammalar, xaritalar, formulalar va chizmalarning muqobil shakllarda taqdim etilmasligi o‘quv materiallarini o‘zlashtirishni qiyinlashtirishi mumkin.	Yirik shriftli va elektron matnlar, Brayl yozuvidagi materiallar, audio shakllar, taktil tasvirlar, hajmli modellar va og‘zaki tavsiflardan foydalanish.
4	Raqamli va yordamchi texnologiyalardan foydalanish	Ekran o‘qish dasturlari, matnni nutqqa aylantirish vositalari, kattalashtirish dasturlari va qulay elektron darsliklarning mavjudligi yoki ulardan foydalanish imkoniyatlari cheklangan bo‘lishi mumkin.	Tegishli texnik vositalar bilan ta’minlash, o‘zbek tilidagi matnlar bilan ishlash imkoniyatlarini hisobga olish va elektron materiallarning maxsus dasturlarga mosligini tekshirish.
5	Bilimlarni baholash jarayoni	Topshiriqlarning bir xil formatda berilishi, shrift o‘lchamining mos	Qo‘shimcha vaqt, moslashtirilgan format va muqobil javob berish usullarini qo‘llash, fan

		kelmasligi yoki vaqt chegarasining o‘quvchi ehtiyojlarini hisobga olmasligi bilimni to‘liq namoyon etishga to‘sqinlik qilishi mumkin.	bo‘yicha o‘quv maqsadlari va baholash mezonlarini saqlash.
6	Ijtimoiy munosabatlar va stereotiplar	O‘quvchining imkoniyatlarini past baholash, uni jamoaviy faoliyatdan chetda qoldirish yoki haddan tashqari yordam ko‘rsatish mustaqillik va ijtimoiy faollikning rivojlanishiga salbiy ta’sir qilishi mumkin.	Tenglik va o‘zaro hurmat muhitini shakllantirish, jamoaviy faoliyatda ishtirokni ta’minlash, yordamni individual ehtiyojga muvofiq tashkil etish va mustaqillikni rag‘batlantirish.
7	Maktab va oila hamkorligi	Ota-onalar bilan muntazam muloqot, ta’limga oid qarorlarda ishtirok etish va maxsus maslahat olish imkoniyatlarining yetarli bo‘lmasligi bolaning ehtiyojlarini to‘liq hisobga olishga to‘sqinlik qilishi mumkin.	Maktab va oila o‘rtasida muntazam axborot almashinuvini yo‘lga qo‘yish, vazifalarni o‘zaro taqsimlash, ota-onalarni ta’lim jarayonidagi qarorlarga jalb etish.

Jadvaldan ko‘rinadiki, ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’limga jalb etish samaradorligi birgina omilga emas, balki o‘zaro bog‘liq pedagogik, tashkiliy, texnik va ijtimoiy shart-sharoitlarga bog‘liq. Jismoniy muhitning qulayligi bolaning xavfsiz harakatlanishiga xizmat qilsa, moslashtirilgan o‘quv materiallari va yordamchi texnologiyalar ta’lim mazmunidan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi, adolatli baholash va oila bilan hamkorlik esa o‘quvchining dars jarayonidagi faol ishtiroki hamda mustaqilligini qo‘llab-quvvatlaydi. Shu sababli inklyuziv ta’limni takomillashtirishda mazkur yo‘nalishlarni alohida emas, balki yagona tizim sifatida rivojlantirish muhimdir.

MUHOKAMA.O‘zbekistonning ayrim hududlarida malakali mutaxassislarga murojaat qilish, maxsus o‘quv materiallarini olish va zarur texnik vositalardan foydalanish imkoniyatlari ham bir xil bo‘lmasligi mumkin. Shu sababli inklyuziv ta’limni rivojlantirish faqat maktab darajasidagi tadbirlar bilan cheklanmasdan, hududiy metodik xizmatlar, mutaxassislar maslahatlari va zarur resurslarni taqsimlash mexanizmlarini ham takomillashtirishni talab etadi.

Inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirish uchun, avvalo, o‘quvchining individual ta’lim ehtiyojlarini aniqlash va shu asosda pedagogik sharoitlarni belgilash zarur. Bunda bolaning ko‘rish imkoniyatlari, o‘quv materiallarini qabul qilish usullari, mustaqil harakatlanish ko‘nikmalari, fanlar bo‘yicha o‘zlashtirish darajasi va yordamchi vositalardan foydalanish tajribasi hisobga olinadi. Mazkur jarayon o‘quvchini cheklovlar doirasida baholash uchun emas, balki uning ta’limdagi ishtirokini ta’minlaydigan samarali usullarni aniqlash uchun xizmat qilishi kerak.

Ta’lim muhitini moslashtirishning muhim yo‘nalishlaridan biri axborotni bir nechta shaklda taqdim etishdir. O‘qituvchi og‘zaki tushuntirish, matnli material, audioyozuv, taktil model, elektron hujjat va amaliy mashqlardan maqsadga muvofiq foydalanishi mumkin. Ayniqsa, darsda muhim bo‘lgan rasm, sxema, xarita yoki diagrammalar mazmunini og‘zaki izohlash ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchining mavzuni tushunishiga yordam beradi. Biroq og‘zaki izoh vizual materialning barcha jihatlarini avtomatik tarzda qamrab olmasligi mumkin. Shu sababli materialning mazmuniga qarab taktil yoki boshqa muqobil shakllar ham talab etiladi.

O‘quv materiallarini moslashtirishda universal dizayn tamoyillaridan foydalanish ham maqsadga muvofiq. Universal dizayn ta’lim mazmunini turli ehtiyojlarga ega o‘quvchilar uchun imkon qadar qulay shakllarda taqdim etishni ko‘zda tutadi. Masalan, dars materiallarini oldindan elektron formatda taqdim etish, matnlarni mantiqiy sarlavhalar bilan tuzish, rasmlarga mazmunli tavsif berish, topshiriqlarni og‘zaki va yozma shaklda tushuntirish ko‘plab o‘quvchilarning materialdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bunday yondashuv ayrim o‘quvchilar uchun individual moslashtirish zaruratini butunlay bartaraf etmaydi, ammo ta’limdagi to‘siqlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni qo‘llab-quvvatlashda maxsus pedagogik yordam alohida o‘rin tutadi. Tiflopedagog o‘quvchining o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirish, moslashtirilgan materiallardan foydalanish, Brayl yozuvini o‘rgatish zarurati, fazoda mo‘ljal olish va kundalik faoliyatda mustaqillikni shakllantirish masalalarida yordam berishi mumkin. Bunday yordam umumta’lim o‘qituvchisining vazifasini almashtirmaydi, balki uning faoliyatini to‘ldiradi. Umumta’lim o‘qituvchisi fan mazmunini o‘rgatish va o‘quvchining bilimini baholash uchun mas’ul bo‘lib qoladi, maxsus pedagog esa ta’limga kirish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan metodik ko‘makni amalga oshiradi.

Maktabda xavfsiz va qulay harakatlanish sharoitlarini yaratish ham ta’lim jarayonining muhim qismidir. O‘quvchi sinfxona, kutubxona, oshxona, sanitariya xonalari va boshqa muhim joylarning joylashuvi bilan oldindan tanishtirilishi, xonadagi mebellarning joylashuvi imkon qadar barqaror saqlanishi kerak. Zarur hollarda maktab binosining muhim nuqtalarida kontrastli yoki taktil belgilar o‘rnatilishi, yo‘laklar ortiqcha buyumlardan xoli saqlanishi va xavfli joylar haqida tushunarli ogohlantirishlar berilishi lozim. Bu chora-tadbirlar o‘quvchining xavfsizligi bilan birga, maktab hayotida mustaqil ishtirok etish imkoniyatini ham kengaytiradi.

O‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirish inklyuziv ta’limni takomillashtirishning yana bir muhim yo‘nalishidir. Malaka oshirish dasturlarida ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar bilan ishlash metodikasi, o‘quv materiallarini moslashtirish, baholashning muqobil usullari, yordamchi texnologiyalardan foydalanish va sinfda ijobiy ijtimoiy muhit yaratish masalalariga yetarli e’tibor qaratilishi kerak. Nazariy ma’lumotlar bilan birga, amaliy mashg‘ulotlar, dars namunalari, real pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va maxsus pedagoglar bilan tajriba almashish imkoniyatlarini yaratish ham muhimdir. Shuningdek, ota-onalar bilan muntazam hamkorlik qilish va ularni ta’lim

jarayonining faol ishtirokchisi sifatida qo‘llab-quvvatlash zarur. Bunda bolaning o‘quv ehtiyojlari, foydalanadigan texnik vositalari, mustaqil bajarishi mumkin bo‘lgan vazifalari va qo‘shimcha yordam talab qiladigan holatlari muhokama qilinishi mumkin. Hamkorlik jarayonida bolaning fikri va istaklarini ham e’tiborga olish lozim. Chunki ta’limga oid qarorlar faqat kattalarning qarashlariga asoslanib qolmasdan, bolaning yoshi va tushunish darajasiga mos ravishda uning o‘z ehtiyojlarini ifodalash imkoniyatini ham ta’minlashi kerak.

XULOSA. Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’limga jalb etish O‘zbekistonda teng ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish, bolalarning ijtimoiylashuvini qo‘llab-quvvatlash va ularning individual salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan muhim pedagogik yo‘nalishdir. Umumta’lim maktabida tengdoshlari bilan birga o‘qish bolaga fanlarni o‘zlashtirish, muloqot qilish, jamoaviy faoliyatda qatnashish va mustaqillik ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun imkoniyat yaratadi. Shu bilan birga, inklyuziv muhit boshqa o‘quvchilarda ham o‘zaro hurmat, hamkorlik va individual farqlarni qabul qilish madaniyatini shakllantirishga yordam berishi mumkin. Biroq mazkur imkoniyatlardan samarali foydalanish ta’lim muassasalarining tayyorgarligiga bevosita bog‘liq. Maktab binolarining to‘siqsizligi, o‘quv materiallarining qulay formatlarda taqdim etilishi, yordamchi texnologiyalardan foydalanish, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi va maxsus pedagogik yordamning mavjudligi asosiy shartlar hisoblanadi. Ushbu omillar yetarli bo‘lmagan sharoitda o‘quvchining umumta’lim muassasasiga qabul qilinishi uning sifatli ta’lim olish imkoniyatlari to‘liq ta’minlanganini anglatmaydi. O‘zbekiston sharoitida inklyuziv ta’limni takomillashtirish uchun, birinchi navbatda, maktablarning real ehtiyojlarini aniqlash va zarur sharoitlarni bosqichma-bosqich yaratish lozim. Bunda o‘quv materiallarini moslashtirish, Brayl yozuvi va taktil vositalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, raqamli resurslarning qulayligini ta’minlash, pedagoglar malakasini oshirish hamda oila va maktab hamkorligini mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, ta’lim jarayonida bolaning individual xususiyatlari, qiziqishlari va fikrini e’tiborga olish, uning bilimini baholashda esa ko‘rish bilan bog‘liq to‘siqlarni fan mazmunini o‘zlashtirish darajasidan farqlash zarur. Inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirishda maktab rahbariyati, pedagoglar, maxsus mutaxassislar, ota-onalar va tegishli tashkilotlarning o‘zaro hamkorligi alohida o‘rin tutadi. Mazkur hamkorlik izchil yo‘lga qo‘yilganida ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi ishtiroki, mustaqilligi va ijtimoiy faolligini qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlari kengayadi. Umuman olganda, ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’limga jalb etishning asosiy maqsadi ularni shunchaki umumta’lim maktabiga joylashtirish emas, balki har bir bolaning sifatli ta’lim olishi, o‘z imkoniyatlarini namoyon etishi va maktab hayotida teng huquqli ishtirok etishi uchun zarur sharoitlarni yaratishdan iborat. Shu sababli inklyuziv ta’limning yutuqlarini mustahkamlash va mavjud kamchiliklarini bartaraf etish O‘zbekiston ta’lim tizimining muhim pedagogik hamda ijtimoiy vazifalaridan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. – 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son. – URL: LexUZ. lex.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori. – 2020-yil 13-oktabr, PQ-4860-son. – URL: LexUZ. lex.uz
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida»gi qarori. – 2021-yil 12-oktabr, 638-son. – URL: LexUZ. lex.uz
4. O‘zbekiston Respublikasining «Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida»gi Qonuni. – 2020-yil 15-oktabr, O‘RQ-641-son. – URL: LexUZ. lex.uz
5. Kenjayeva D. Ko‘rishda nuqsonlari bo‘lgan bolalar // Ta’limning zamonaviy transformatsiyasi. – 2025. – J. 16, № 2. – B. 188–196. – URL: Maqola sahifasi. journal-web.uz
6. Hamidova G. F. Umumta’lim maktablari jarayonida eshitishda, ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalar va tayanch-harakat a’zolari buzilgan bolalar uchun inklyuziv ta’limni amalga oshirishning ilmiy va uslubiy asoslari // Ilm-fan xabarnomasi. – 2025. – J. 6, № 2. – B. 387–394. – URL: Maqolaning to‘liq matni (PDF). worldlyjournals.com
7. Mirzayeva A., Muxammadjonova I. Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan olib boriladigan pedagogik ishlar // Modern Science and Research. – 2025. – Vol. 2, No. 4. – P. 1573–1581. – URL: Maqola sahifasi. – DOI: 10.5281/zenodo.15271725. Modern Science and Research
8. Xusniddinova B. Rivojlanishida nuqsoni bor bo‘lgan bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda inklyuziv ta’limning o‘rni // Maktabgacha va maktab ta’limi. – 2025. – J. 3, № 6. – URL: Maqola sahifasi. – DOI: 10.5281/zenodo.15649806. maktabgacha-va-maktab-talimi-jurnal.uz
9. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. – New York: United Nations, 2006. – Article 24: Education. – URL: BMT saytida 24-modda matni. United Nations Enable
10. UNESCO. Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All. – Paris: UNESCO, 2005. – URL: UNESCO raqamli kutubxonasi. unesdoc.unesco.org
11. UNESCO. Policy Guidelines on Inclusion in Education. – Paris: UNESCO, 2009. – URL: UNESCO raqamli kutubxonasi. 177849eng.pdf
12. World Health Organization. World Report on Vision. – Geneva: World Health Organization, 2019. – URL: JSST nashr sahifasi. who.int
13. World Health Organization, World Bank. World Report on Disability. – Geneva: World Health Organization, 2011. – URL: JSST nashr sahifasi. who.int
14. United Nations Children’s Fund (UNICEF). The State of the World’s Children 2013: Children with Disabilities. – New York: UNICEF, 2013. – URL: UNICEF nashr sahifasi. UNICEF
15. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – 3rd ed. – Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education, 2011. – URL: Kitobning raqamli nusxasi (PDF).